

PSZICHIKAI VAGY/ÉS EGZISZTENCIÁLIS

Gondolatok „A tulajdonságok nélküli ember” Schärer-féle értelmezéséről

Stummer Andrea

Ha egy német egyetemi könyvtárban sétálgatva megállunk a Robert Musil-ról szóló szakirodalom végtelenbe vesző polcai előtt, és találmra leemelünk egyet az ott sorakozó kötetek közül, akkor — kis túlzással — biztosra vehetjük, hogy rábukkanunk benne Musil műveinek, gondolatainak pszichológiai szempontú értelmezésére. Vajon miért olyan kelendő ez az olvasat? S vajon a pszichológiai interpretáció nem elfedés-e akkor, amikor, épp ellenkezőleg, feltárásnak tekinti magát? Egy szemléletmód, egy beállítódás alappilléreinek körüljárására annak „szélsőséges” képviselője tűnik a legalkalmasabbnak, az, aki sarkosabb, határozottabb megállapításaival végigviszi a többiek által csak odavetett kijelentéseket. Hans-Rudolf Schärer *Narzissmus und Utopismus* című munkája ez a következetes „szélsőség” (Schärer,1990).

Robert Musil és a pszichológia kapcsolata egy viszonylag rövid lélegzetű, Musil egyetemi éve alatt szövődő románc után radikális szakítással végződött. Nem lett belőle életre szóló kaland, miként a filozófiával való találkozásából sem, ahogy pedig a Machról írott doktori disszertáció után várható lett volna. Musil pedig halálosan komolyan vette kritikus szakításait. Halálosan komolyan, hiszen az életét tette fel rá: író lett. Ha a műveit pszichologizáló szépirodalomnak tekintő, hőseit pszichológiai elméletekkel magyarázó kritikusai kicsit elidőztek volna az élettörténet eme fordulópontja mellett és megkísérelték volna megérteni annak mértékét, akkor Musil védekezését sem értették volna makacs dacoskodásként *félre*. A *Törless* írója műve megjelenésének pillanatától fogva ismételteti türelmesen a látszólagos érintkezési pontok mögött megbújó szemléleti alapkülönbözőségek, sőt ellentétek okait és mibenlétét, mindhiába. Pedig csak azt a döntést kellett volna megérteni, azt a második újraválasztást (az első a frissen végzett mérnöké a humán tudományok mellett). Nem azért mondott búcsút a könnyen kínálkozó egyetemi karriernek, mert fantáziája, közlésvágya más, nem tudományos formát diktált. Nem a történetmesélés lehetősége vonzotta, hanem az emberi egzisztencia, a „benne-lét” minél hiánytalanabb ki- és betöltésének esélyei.

„A feladat — olvashatjuk az író hivatásáról szóló esszéjében — mindig új megoldások, összefüggések, konstellációk, variációk felfedezése, az események menetére prototípusok felállítás, laza minták kialakítása arra, hogyan lehet Ember az ember, a belső ember kitalálása” (Musil, 1948., VIII.kötet, 1029.).

Az irodalmat éppen a pszichológia (és a filozófia) *ellenében* választotta. Az egzisztenciális, lét-, és történeti kérdések elkülöníthetetlen együttjárását, a megismételhetetlen és az időn, téren kívüli misztikum egyszeriben megnyilvánuló együttbujkálását. S akinek ez a hangulatból, élményből, gondolatból — és talán legkevésbé — cselekvésből fonódó, a „hogyan élünk, hogyan élünk” kétségeivel terhelt halandóság a sorsa, az nagyon jól meg van elméleti sablonok, igazolatlan túláltalánosítások, eltárgyasítás — vagyis pszichológia nélkül. A pszichológiát elmarasztaló musili érvek akár Heidegger tollából is származhattak volna, de Musil kritikájából nem következett, nem filozófia, hanem döntés, irodalom sarjad. Suhanó mozgás a feszes meggyökerezettség ellenében.

A tulajdonságok nélküli ember egyik jelenetében Ulrich, Walter, Clarisse és Meingast az ablakból figyelik egy magamutogató férfi „akcióját”.

„A változás, gondolta, abban a pillanatban, amikor a kerítés átlépése megtörténik, olyan teljes lehet, hogy részleteiben nyilván le sem írható. És, akárha ideillő hasonlat lenne ez is, nyomban valami énekes jutott az eszébe, aki, mondjuk, épp az imént evett s ivott, de most a zongorához lép, kezét összekulcsolja a hasán, szája dalra nyílik, s ő maga részben másvalaki már, részben mégis ugyanaz, aki volt. És Leinsdorf gróf őfömlétségére, aki egyképp kapcsolódhat egy vallásos-etikai és egy bankvilági-előítéletmentes áramkörbe, rá is gondolt Ulrich. Rabul ejtette, milyen tökéletes teljességgel zajlik le odabent ez a változás, melyet azután kint is igazol a világ reakciója: *nem érdekelte, hogyan jut el odáig pszichológiailag ez az ember ott lent* (kiemelés tőlem), kényszerítő erővel el kellett képzelnie azonban, ahogy a feje fokozatosan megtelik feszültséggel, mint egy ballon, amelybe gázt eresztenek, valószínűleg napokon át, szüntelen, de akkor még kötelek nyugözik a földhöz, míg azután egy nem hallható parancs, valami véletlen ok vagy egyszerűen a meghatározott idő lejárt, mely bármiből okot csinál, ami akad, el nem oldozza a kötelekeket, hogy a fej, immár semmivel sem kötődve az emberi világhoz, a természetellenesség üresében lebegjen” (Musil, 1977, II.kötet, 169.).

Az út magyarázata helyett az állapot értése. Törvények, tételek helyett hasonlatok. Megismerési helyett megértési vágy.

Hans-Rudolf Schärer Musil kortás kritikusaihoz hasonlóan igencsak megörvendhetett, amikor rátalált arra a pszichológiai kalodára, amely mintha épp a tulajdonságok nélküli emberre lett volna méretezve. Interpretációja mégis figyelemre méltó, ugyanis azon ritka kísérletek közé tartozik, melyek *egyáltalán* továbbgondolkodásra készítenek, s akkor az már majdnem lényegtelen, hogy vele azonos, vagy ellentétes irányba indulunk-e. A musili világ Schärer építette börtöne korunk egyik mind elterjedtebbé váló neurozisa, a nárcizmus. A történet során világát egyre kisebb körre szűkítő nárcizmusával küszködik Ulrich, legalábbis Schärer szerint ez a regény történeti sík alatt szunnyadó magva. S Musil legnagyobb, úttörő érdemét éppen ennek a vívódó

kiútkeresésnek az ábrázolásában látja, abban, hogy hamarabb reagált a huszadik század talán legfontosabb patológikus jelenségére, mint a tudomány, sőt, diagnózisa meglepően pontos.

A pszichoanalitikus szemszögből értelmező Schärernek természetesen a főhős gyermekkorából kellett kiindulnia, s valóban, idézetek sorával dokumentálhatta, hogy Ulrich korai élményei különösen „termékeny” talajnak bizonyultak a nárcisztikus személyiség kialakulásához. Az anya korai elvesztésével az idealizáció „egészséges”, a későbbiekben párkapcsolatokra átforduló folyamata törést szenvedett. Miután az apai személyiség az idealizációra alkalmatlan, a kompenzáció tehát lehetetlen volt, s az anyáról történő leválás folyamata elmaradt, az egybeolvadás archaikus vágya elevenen élt tovább a gyermek formálódó személyiségében.

Ulrich további szocializációja korunk új, a nárcisztikus problémák egyre szélesebb körű elterjedéséért felelős szocializációs típusának feleltethető meg, melynek során és eredményeképp a gyermeki tudattalanban konzerválódik az archaikus anyakép és egy diffúz, omnipotenciára törekvő én-ideál teremődik. A félresiklott szocializáció végkifejlete az a sérült személyiség, akinek kielégülési vágya nem reális tárgykapcsolatokra, hanem a méhen belüli homeosztázis őselményét őrző nárcisztikus egyensúlyélményekre irányul, aki elfojtja a felettes énje keltette büntudatot, s akinek nem sikerül azonosulnia a posztödipális szülőreprezentációkkal — az ödipális konfliktus tehát nyitva marad. A nárcisztikus személyiségzavar gyakoriságának szociálpszichológiai okai is tettenérhetők Ulrich sorsának alakulásában. Az apa szerepe fokozatosan csökken a családtól távol végzett munka és a válások miatt, aminek következményeként a szocializáció előterében már nem az apával vívott tekintély konfliktusok állnak, hanem az anyáról való leválás képtelenségéből fakadó problémák, az anya–gyermek szimbiotikus kapcsolatának továbbélése a tudattalanban.

A „szülő idealizációja — leválás — új idealizációs tárgy megtalálása” lett volna tehát az a normális fejlődési út, melyről nem lehet büntetlenül letérni. Az egyetlen igaz utat elhagyó ember ellentmondásosan hasadó, nárcisztikus személyiséggel fizet: összefogó középpont híján gyenge, a szétesés állandó fenyegetettségében élő éne egyfelől, és az előbbi kompenzáló grandiózus, korlátlan vágyakkal és önbizalommal teli éne másfelől. A társadalmi anómia még erősíti is a nárcizmus pozícióját, még egy további fenyegető tényezőt jelent az egyébként is gyenge reális én számára.

Ulrich kétségei, kérdései, bizonytalan tapogatózásai, válaszkereső utópiai épp úgy beilleszthetők a nárcizmus ezen pszichológiai, mint egy, a pszichológiaival vitatkozó egzisztenciális, filozófiai értelmezési mód interpretációs keretébe. A regényt olvasó látásmódja, szellemi habitusa — így az enyém is —, persze eleve meghatározza, melyik értelmezési, értési összefüggésben helyezi el a musili sorokat. Nem kívánom elvitatni Schärer „igazát”, s ennek, irodalmi mű befogadásáról lévén szó, nem is lenne sok értelme. Mégis, akár Musil saját,

regényére és e művön túlmutató szemléletmódjára vonatkozó értelmezését tekintjük („Igen, itt egy egész életfilozófiát építettem fel” — írja *A tulajdonságok nélküli ember*től a naplójában [Musil,1983,929.]. Akár úgy közelítünk Ulrichhoz, hogy a lehetséges legnagyobb önmérsékléssel nem engedünk preconcepcióinknak, ellenben hagyjuk a műből magából kibontakozni a kimondott értelmét, mindkét esetben el kell vetnünk a nárcizmus sémájának Ulrichra való alkalmazását. Nem okoz persze Schärenek sok fejtörést, hogy miként védhetné meg álláspontját, hiszen csak azt a régi, sokszor felhangzó érvet kell segítségül hívnia, amely szerint a kész mű önálló életet él, s a benne elrejtett „üzenet” akkor is ott van, akkor is hat, ha az alkotónak esze ágában sem volt azt „beleteremteni?”, vagy legalábbis tudatosan nem törekedett ilyenfajta üzenetre. Ebben igaz van Schärenek, csak hogy Ulrich nárcisztikusan torzult személyiséggé avatása ellen nem csak Musiltól, vagy szigorúan a regényből meríthetünk ellenérveket, sőt talán nem is azok a valóban súllyal bírók. Ami engem az ő pszichológiai interpretációjában valójában zavar, az ennek az értelmezési módnak a pszichikai és egzisztenciális viszonyára vonatkozó, önmaga előtt is tisztázatlan, implicit előfeltevése. Ezért a következőkben nem mennék végig azon pontok mindegyikén, ahol a két (pszichológiai és filozófiai) értési mód ütközik, hiszen az egyes eltérések mögött, azokat tápláló forrásként egy elvi konfrontáció húzódik, hanem csak Ulrich személyiségének, szemléletmódjának és vágyainak néhány olyan csomópontját emelném ki, ahol a két interpretáció a leghatározottabban ellentétes végkövetkeztetés felé halad.

Ulrich tulajdonságnélkülisége, pontosabban a magát szilárd, önteremtő egységnek tudó én önbizonyosságának, a határozott érzésnek a hiánya nem más, mint az én-világ viszonynál átfogóbb, a valóságot mint valóságot érintő szemléletmód, a lehetőségérzék elágazása, éntre vontakoztatása.

„Ha ... létezik valóságérzék ..., kell lennie olyasvalaminek is, amit lehetőségérzéknek nevezhetünk. Akiben ez él, nem mondja például: Itt ez vagy az történt, történik majd, kell történnie; hanem rájön: Itt valami történhetne, alkalmasint vagy okvetlen megtörténhet; s ha valamiről azt hallja, hogy épp úgy van, ahogy van, arra gondol: Nos, lehetne bizonyára másképp is. Tehát a lehetőségérzék olyan képességként határozhatjuk meg, amelynek segítségével elgondolhatunk bármit, ami lehetne is éppen, és nem tartjuk fontosabbnak nála azt, ami éppen van” (Musil, 1977, I.kötet,18.).

Musil nagyon jól tudta, hogy azok, akik csak valóságérzékkel rendelkeznek, akik tehát az *épp-így-itt-most* valóságát az egyetlen realitásként fogadják el, s egyetlen egészségesen életrevaló életstratégiának a hozzá való alkalmazkodást vagy a mértékletes reformját tartják; akik minél mélyebben bele kívánják növesztetni magukat és a többieket ebbe az épp-így sikeredettbe, csak hogy ki ne billenjük belőle — nos, ezek az emberek könnyed legyintéssel intézik el az ő lehetőségérzékkel felruházott hőseit:

„Ha dicsérni akarják, idealistának is nevezik az ily bolondot; akárhogy is, mindenképpen életgyengésre célozgatnak, mely a valóságot vagy nem képes üstökön ragadni, vagy kényeskedve kitér előle, a valóságérzék hiánya tehát tényleges fogyatékoságot jelent nála” (uo.19.).

Schärer ítélete, mely Ulrich lehetőségérzékében csak tagadást, menekülést, félelmet, s e félelem megszépítő racionalizálását, a nárcisztikus személyiség magamentési kísérletét látja, mellyel az megpróbál a szükségből erényt kovácsolni — ez az ítélet a szemellenzős valóságérzéké. Hiszen Musil és főhőse azzal a belátással a tarsolyában, hogy az „itt és most” valóságának szentségét csak mi hazudjuk magunknak, nem menekülni kezd, nem valami *elől*, hanem valami *felé* igyekszik.

„A lehetséges azonban nemcsak idegyenge egyének álmodzásait öleli fel, hanem Isten fel nem serkent szándékait is” (uo.).

„... hiszen a világ Isten folyamatos műve, aki tudja jól: minden másképp is lehetne” (uo. 22.).

Szemléletünk egy bizonyos „töltése” önmagában még nem sokat mond, csak akkor minősíthetjük, ha az irányát is ismerjük. Mint minden szellemi állásfoglalás, a lehetőségérzék is ambivalens potencialításokat hordoz magában. Épp úgy szolgálhat a valóság előli megfutamodás (ebben igaz van Schärernek), mint új valóságot teremtő aktusok elvi támaszaként, s Musil esetében ez utóbbiról van szó (ezt nem látta, vagy nem akarta meglátni Schärer). Az az új valóság, amelynek vonzó távlatja az egész regényen átível, mely Ulrich minden lépését motiválja attól az első, sorsfordító döntésétől kezdve, hogy egy évre szabadságotlatja magát korábbi életéből: az egzakt élet valósága lenne.

„... esetleg megpróbálhatnánk egzaktul élni ... Azt jelentené tehát ez körülbelül, hogy hallgatunk ott, ahol nincs mondanivalónk; csak azt tesszük meg, ami szükséges, ha egyebekben nincs különösebb elintéznivalónk; és ami a legfontosabb, érzéketlenek maradunk, ha nem támad fel bennünk a leírhatatlan érzés, hogy ki kell tárnai a karjainkat, és magasba emel bennünket a teremtés árja! Megjegyezhető erre, hogy ennek következtében lelki életünk nagy részét be kellene szüntetnünk, de hát ez talán nem is lenne oly fájdalmas vesztéség” (Musil, 1977, I kötet, 345.).

„A hétköznapi életben nem motiváció szerint cselekszünk, hanem szükségserűségből, ok és okozat összefonódásából; persze ebben az összefonódásban mindig van belőlünk is valami, amiért szabadnak hihetjük magunkat. Ez az akaratszabadság az embernek az a képessége, hogy szabadon teheti, amit önkéntelenül akar. De a motivációnak semmi köze az akaráshoz; a motiváció nem osztható kényszer és szabadság ellentétére, mert itt a legmélyebb kényszer hat, s a legmagasabb rendű szabadság érvényesül. ... A festő, aki 'valamit' akart festeni, még ha 'egyéni felfogásban' is, most 'magáértvalót' fest, a lelke-üdvéért-valót fest, és csak ilyen pillanatokban van valóban motívuma, egyebekben ezt csupán elhitheti igyekszik magával” (Musil, 1977, III. kötet, 241.).

Azért idéztem ilyen hosszan Ulrichot, Musilt, mert azt hiszem, eme mondatok mellé már nem kell különösebb kommentár, hogy belássuk, mennyire semmi köze sincs az egzakt, a motivált élet musili utópiájának sem a felvilágosodás racionalizáló reményéhez, sem a regresszív feloldódástól való félelem racionalizálásához, mindahhoz, amivel Schärer meggyanusította. Nem életünk öncélú racionalizálása csábította Musilt, s ezt a „vádát” életútja ismeretében nem is gondolhatja senki komolyan. Nem, az egzakttság csak eszköz ahhoz, hogy érzéseinket, morálunkat, élményeinket megfeleltessük annak, amit magukban igények. Le kell hántanunk gondolatainkról, érzéseinkről, vágyainkról minden nem feltétlenül hozzá tartozót, minden esetlegességet, vagyis egzaktaknak kell lennünk ahhoz, hogy igazán érezzünk, hogy valóban arról gondolkodjunk, amiről szeretnénk. A motivált, egzakt élet élésének esélyét pedig az a lehetőségérzék őrzi, mely a látszat mögé tekintve megtalálja az „itt-most-így” által elfedettet:

„Mértéktelenül túlbecsüljük a jelenbeliséget, a jelen érzését, azt, ami létezik; úgy értem, ahogy maga például itt van velem ebben a völgyben, mintha kosárba dugtak volna minket, és a pillanat felele ránk csapódott szépen. Túlbecsüljük a dolgot. Megjegyezzük majd. És talán még egy év múlva is emlékezni fogunk rá, hogy itt álltunk. Am az, ami valójában mozgat minket, legalábbis engem, az — óvatosan szólva; nem akarok magyarázatot vagy nevet keresni rá! — mindig bizonyos ellentétben áll az átélés e módjával. Háttérbe szorítja a jelen; mert ilyen módon nem lehet jelenvaló” (Musil, 1977, I. kötet, 407.).

Az én fenyegetettség-érzésének musili összetettsége is egy pontba sűrűsödik, egyszerűsödik Schärer interpretációs keretében. Egyszerűen a nárcisztikus személyiségzavar tünete lesz, s Ulrich ráépülő filozófiája csak egy nárcisztikus személyiség kísérlete arra, hogy saját neuroziséát történetivé, ontológiaivá, egzisztenciálissá tágítsa. A következőkben arra szorítkozom, hogy rekonstruáljam Musil évnesztéséről szóló gondolatait, s aztán döntse el ki-ki maga, vajon jogos volt-e a schärerri redukció, avagy hogy igazolja tézisét, megerősöskolta Musil szellemét.

Musil a tulajdonságnélküliség, az évnesztés veszélyét három egymásra le nem fordítható, egymástól függetlenül keletkező és ható forrásból eredezteti. Az első, legismertebb, ezerszer elemzett az elidegenedés történeti folyamatának eredményeként előálló eltömegesedés. A második, immár nem történeti, hanem egzisztenciális forrás az események, a környezet énteremtő képessége:

„... az embereket csak kevéssé, külsősegesen érinti életvitelük, illetve az élet, mely viszi őket” (Musil, 1977, I. kötet, 179.).

„Életük derekán alapjában véve nagyon kevesen tudják már, hogyan is jutottak el önmagukhoz, élvezeteikhez, világnézetükhöz, hogyan jutottak feleségükhöz, jellemükhöz, hivatásukhoz és sikereikhez; azt azonban érzik, hogy most már nem sok minden változhat. Megállapíthatnánk továbbá, hogy családás áldozatai mindannyian, hiszen seholl sem lehetjük elegendő okát annak, hogy minden épp úgy történt, ahogy történt; történhetett volna másképp

is; mert az eseményeket ők maguk befolyásolhatták a legkevésbé, többnyire mindenféle körülményektől függetlenek, más egészen más emberek hangulatától, életétől, halálától, és adott pillanatban legfeljebb csak feljük sodródtak. ... Még sokkal furcsább azonban, hogy az emberek nagy többségének fel sem tűnik a dolog; adaptálják az új jövővényt, akinek élete beépült az ő életükbe, élményei mintha az ő tulajdonságaik kifejezései lennének, sorsa az ő érdemük vagy tragédiájuk” (uo. 181.).

Az ebben az értelemben vett tulajdonságnélküliség nem Ulrich, vagy a nárcisztikus személyiségek sajátja. Tulajdonság nélküli emberek vagyunk mindannyian, ha napjaink eseményeinek sodrására bízunk azt, akit teremtenünk kellett volna: magunkat. Az események a maguk logikájának fonalára fűződnek, s az egymásrakövetkezés kauzalitásával lassan megfojtják az önteremtés valaha talán még eleven vágját.

Az énbizonytalanság harmadik komponense az átélő énrre vonatkozik, az önmagát az átélésben magánál tudó személyre.

„Az az emlék, hogy (gyermekkorában — S. A.) megbüntették, ez a 'valami', amihez semmi köze nem volt immár, úgy jelent meg képzeletében, mítha gyermekori cipőjét pillantaná meg a földön, amelyhez ugyancsak semmi köze... Ez a 'semmi-közöm-hozzá' is azt fejezte ki valamiképpen, hogy *az ember élete során soha nincs jelen teljesen magában*” (Musil, 1977, II.kötet, 51., kiemelés tőlem).

Ez a „soha” azért nem az utolsó szava Musilnak, hiszen az *anderer Zustand* misztikus élményének misztikuma éppen abban a mindennapi valóságunkból teljességgel hiányzó paradoxonban rejlik, hogy benne létezve egyszerre vagyunk jelen hiánytalanul az énbén és a nem-énbén.

„... ebben a világban nincs sem mérték, sem pontosság, sem cél, sem ok, jó és rossz egyszerűen megszűnnek... és minden ilyen vonatkozás helyére létünk dolgokkal és más élőlényekkel való áradó-apadó összefolyása lép. Olyan állapot, melyben a dolgok képe nem praktikus céllá, hanem szótlán élménnyé válik” (Musil, 1978, VIII. kötet, 1144.).

A „másik állapot” élményében megszűnik kint és bent, ez a valóság nem tud a másikról, a mindennapok objektumra és szubjektumra hasadásáról. A létezők elkülönültségét felfüggesztő *létezés* misztikus, de egyszerű állapota mindenkinek felkínálkozik, aki csak nem keményíti meg magát.

„Misztika: Csak azt tanácsolhatom minden olvasónak: heveredj végig egy szép, vagy akár szeles napon is az erdőben, akkor mindent megtudsz magad” (Musil, 1977, III. kötet, 791.).

Schärer a lét szelíd szeretetének musili „másik állapotában” is egy nárcisztikusan motivált regressziót lát, az anya–gyermek kapcsolat széttörésével elvesztett édent visszavágó sérült személyiség valóság előli megfutamodását.

Kérdés, vajon ugyanígy ítéli-e meg például a Martin Buber gyűjteményes kötetében (Buber, 1984) kitarulkozó ókori és középkori misztikusok eksztatikus élményeit is? Bár a valódi kérdés mégcsak nem is ez. Sőt mégcsak nem is arról a közhelyre koptatott igazságról van szó, mely szerint esetenként éppen a neurotikus, a pszichésen sérült személyiség lehet érzékeny olyan veszélyekre, melyekben mi „egészséges” többiek is élünk, de amelyekről nem tudunk, vagy amelyeket önvédelemből elhazudunk magunk elől. Bár ez Schärerrel szemben is lehetséges ellenérvként kínálkozik. Ulrich énbizonytalansága nem tekinthető-e csak őszinte, a végsőig következetes szembenézésnek a mindannyiunk énjét fenyegető erővel? Vajon Ulrich, Musil belátása, mely szerint sokkal inkább az események, a körülmények teremtenek nekünk tulajdonságokat, mint mi magunknak, nem érvényes-e sokunkra? Hányan állíthatják magukról nyugodt szívvel az ellenkezőjét? Vajon életünk jelentős részét nem énures pillanatok teszik-e ki? Úgy hiszem, nagyon önhitt normalitás az, mely nem ismeri fel a neurózisban a maga szokásosnál élesebb kontúrokkal kirajzolódó tükörképét.

De amint már jeleztem, nem ez a schärerri interpretációval kapcsolatos rossz érzésem legfontosabb forrása, hanem az a gesztus, amellyel a legkisebb kétely nélkül azonnal pszichésnek nyilvánít és pszichológiai sémába gyömöszöl egy megértési, átélési módot, mihelyt jellemzői megfelelni látszanak egy pszichológiai eset tüneteinek. Ezt az ítélkezési eljárást két szempontból is elhamarkodottnak és végiggondolatlannak tartom. Egyrészt, mert Musillal együtt hiszem, hogy a humán szférában csak az induktív szemléletmód juthat el a megértésig, hogy emberi viszonyainkra, kapcsolatainkra, saját magunkra nem erőltethetünk olyan törvényeket, melyek a személytől, e törvények alanyától függetlenül érvényesek. Vagyis például attól, hogy Ulrich élményeinek, megértésének mikéntje azonosnak *látszik* egy nárcisztikus személyiség cselekvési, átélésbeli, megértési aktuusaival, még korántsem biztos, hogy valóban nárcisztikusan sérült emberrel van dolgunk, hogy a történet valóban róla szól. Ahogyan Musil Ulrich alakjában valóban éppoly kevéssé akart egy pszichikai defektust, mint egy követésre szánt mintát ábrázolni. Ulrich nem „beteg” személyiség, de nem is „pozitív” hős, hanem „eszmealak”, akiben az Ember egzisztenciája ölt testet. S ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy Musil mindenkinek, mindennek lerója, ami neki jár: egyik szemével az igazságra tekint (a valóság minden irányban nyitott; az én teremődik és nem teremti magát; oly kevéssé vagyunk jelen magunkban...), a másikkal azonban a mindennapok élni-tudás kényszerére figyel, arra, hogy mégiscsak döntenünk kell, hogy a praktikum szférájának énteremtő és énhianysos órái elkerülhetetlen realitások — s végül e két optikából áll össze az egyetlen, összetett kép. Nem élhetünk meggyőződés nélkül, miközben tudnunk kell, hogy annak igazsága nagyon is feltételes. Nem egzisztálhatunk folyamatosan a „másik állapot” misztikus tökéletességében, de nélküle sem...

Annak, hogy Schärer félreértette Musilt, hogy pszichikáinak tekintette az egzisztenciálist, van egy, a pszichológiát állandóan kísértő túláltalánosításnál

konkrétabb, kimondottan Musilt érintő oka is. Musilt még az őt személyesen ismerők közül is sokan úgy jellemezték, mint kivételesen racionális személyiséget. Ezt a vélekedést veszi át Schärer is. Az első benyomás felületessége azonban csak igen ritkán találja el a valóságot. S legkevésbé akkor, ha Musilról van szó. Aki valóban rá figyel, aki valóban őt hallgatja, és nem a maga prekoncepcióját akarja kihallani belőle, az valami magányos, egészen különös hang élményével lehet gazdagabb. Musil úgy fonja egymásba racionális praktikum és nem-racionális átélés szálait, hogy eloldozhatatlanságukban a racionális megmenekül az önhitt mindenhatóság-érettől, mert tud a másik valóságról, ami nem ő; a nem-racionális pedig megmenekül a tevékenység megölésétől, mert tud a saját korlátairól. Arról, hogy a magát neki átadó én cselekedni kényszerül, ami az ő valóságától idegen, s arról, hogy csak ritka pillantokra maradhat magára az énnel. És, megfontolás pedig még soha nem alkotott ilyesfajta belátást. Nem véletlenül. A „másik valóság” misztikuma *élmény*, s nem racionális folyamat eredménye. Aki alkata folytán egyetlen valóságba záródott, vagy aki félelemből abba zárta magát, az soha nem talál el a létélményig — vágjon neki bármily éles rációval is az oda vezető útnak. Nem ítélem el ezeket az embereket, ahogy Musil sem tette, ahogy ő is gyengéd megértéssel ábrázolta az egyvalóságra szabott Tuzzit. Nincs is semmi jogom az ítélkezésre, már csak azért sem, mert talán legkevésbé ezek az emberek tehetnek korlátozottságukról. De azt igenis elvárhatom, elvárhatjuk tőlük, hogy ők se ítélkezzenek valamiről, amiről nem „tudnak”, amit nem éltek át. S ne tekintsenek azonnal defektusnak valamit csak azért, mert az ő nézőpontjukból annak tűnik. Schärer narcizmus-koncepciója olyan olvasónak a műértése, aki kívülrekedt egy élményvilágon, s most az író, a főhős valóságfélelmének racionalizálását látja ott, ahol valójában saját élményszegénységének a racionalizálása folyik. Ami Schärer, az egyvalóságban létező ember szemében narcisztikus defektus, például Ulrich kísérlete az én és a tárgy közötti határ feloldására, az az én szememben egy egzisztenciális lehetőségre való fogékonyság. Míg Ulrich és Agathe vérfertőző viszonya Schärer szemszögéből narcisztikus eredetű „kisiklás”, filozófiai nézőpontból ez az igaz, tisztán a másik lényegét kutató szerelem megtalálásának kísérlete. Ami Schärer szerint hiány, Ulrich empatikus képességének hiánya, az más beállítódással nézve pozitívum, állítás: a hazug empátia helyett valódi megértés, megélés keresése...

Az élmény híján élményről ítélkező hamis gesztusa azonban csak az egyik oka annak, hogy felületesnek és elhamarkodottnak látom Schärer értelmezését. A félreértés másik oka pszichikai és egzisztenciális viszonyának tisztázatlansága, illetve a kettő kapcsolatát érintő kérdésfeltevés elmaradása. És itt már nemcsak egy irodalmi mű interpretációjáról van szó, hanem általában a pszichológia szemléletmódjának hiányosságáról. Mégis induljunk el Musiltól, Ulrichtól. Két valóságban, a racionális és a misztikus szférájában élő ember tárja elénk

küszködését, mellyel újra és újra nekirugaszkodik e két valóság végezetül sikertelen harmonizáltatásának. Nos, amint egy pszichológus hallgatja meg őt, azonnal minden áttekinthető, egyértelmű, és egyszerű lesz. Csak belepillant a lelkébe, s az azt „előállító” élettörténetébe, és menten kiderül: semmi különös nincs itt, csak egy nárcisztikus személyiség. A „betegség” tünetei éppolyan jól ismertek, mint a kiváltó okok, s az okokat megszüntető terápia lépései. Semmi egyéb dolgunk nincs, mint a sokszor bevált terápia elindítása. A végeredmény egy funkcionálni képes személyiség. Csakhogy Heideggerrel szólva:

„Az orvosi segíteni akarás esetén azt kell szem előtt tartanunk, hogy mindig az egzisztálásról, nem pedig valaminek a funkcionálásáról van szó. Ha csak az utóbbit szándékoljuk, egyáltalában nem segítünk hozzá a létezéshez (zum Dasein). Ez pedig a célhoz tartozik. Az ember lényege szerint segítségre szorul, mert mindig az a veszély fenyegeti, hogy elveszíti önmagát, hogy nem képes önmagával zöldre vergődni. Ez a veszély az ember szabadságával áll összefüggésben. A betegnek-lenni-tudás egész kérdése lényének tökéletlenségével függ össze. Minden betegség szabadságunk (egy részének) elvesztése, az életlehetőség korlátozása. 'A pszichoanalitikus élettörténet' egyáltalán nem történet, hanem valamifajta naturalista oksági láncolat, ok és okozat lánc, ráadásul annak is egy konstruált válfaja” — jelentette ki Heidegger az egyik, Freudról és a pszichoanalízisről szóló beszélgetése során (Heidegger, 1994. 48).

Én nem tagadnám kategorikusan, hogy az élettörténet magyarázat, márcsak azért sem, mert véleményem szerint soha, egyetlen magyarázó elv sem fedi le mégcsak féligmeddig sem a megérteni kívántat. Ám megkérdezném: nem találkozott-e a pszichológus olyan esettel, amikor például egy öngyilkosságra semmiféle szokványos okot nem talált, feltéve, hogy nem erőszakolta rá valamelyiket az általa már jól ismertek közül? Nem találkozott-e olyan emberrel, akinek problémái valami mélyen benne gyökerező valóságidegenségből, s nem ad hoc élethelyzetéből, vagy múltjának feldolgozatlan emlékeiből eredt? „Valóságidegen” abban az értelemben, hogy nem képes csak ezen az időn és téren belül, praktikus viszonyulást követelő síkon belül létezni, mert talán feltárult előttük egy másik, időtlen és végtelen, elválasztottságot nem ismerő létmód is. Nem tévedt el Önökhöz még senki ezek közül az emberi egzisztencia lehetőségeit teljességgel megélők közül? Musil maga is közülük való volt. Nem pszichológiai eset, hanem az emberi létezés variációira, buktatóira érzékeny rezonanciával „megáldott” ember. (Áldás ez az érzékenység vagy nem, ki tudja biztosan?) S ha így van, *van-e esélye* a pszichológusnak, aki terápiával akar hadakozni az emberi egzisztenciával adott ellen, s ami ennél is fontosabb: *van-e értelme* e hadakozásnak? Nem lopná-e meg a másik gazdagságát, s nem szegényes féloldalasság-e az az egy-valóság, amit a lemondásért ígér?

Valószínűleg akkor ejtenénk igazán sebet rajtuk, bennük, ha megpróbálnánk őket lerángatni ebbe az egydimenziós valóságba. De miért is tennénk? Hiszen krízisük oka nem az, hogy két valóságban élnek (ellenkezőleg, az az ő

ajándékuk), hanem az, hogy minden erőfeszítésük dacára nem képesek megszüntetni a kettő szakadását. Nincs tehát segítség? Ulrich örök szenvedésre van kárhozzátva, ráció és misztika összesímitásának örök kudarcára?

Inkább csak reményről beszélhetünk, mint határozott válaszról. Egy biztos, kívülről, verbálisan, racionálisan nem tehetünk semmit. Mégis, a két valóságot egymásba fonó kötésteremtésben talán segíthet valaki. Valaki, aki átélte már a kétfelé hasadtság kínját, aki így vagy úgy fellelte már az összekötő hidat, s aki ezt a „tudást” élményszerűen közvetíteni képes. De hogy ez a valaki pszichológus-e...?

IRODALOM

BUBER, MARTIN, 1984. *Ekstatische Konfessionen*. Heidelberg: Lambert Schneider.

HEIDEGGER, MARTIN, 1994. In: „Freudról és a pszichoterápiáról”. In: Szummer Csaba és Erős

Ferenc (szerk.): *Filozófusok Freudról és a pszichoanalízisről*. Budapest: Cserépfalvi, 47–68.

MUSIL, ROBERT, 1977. *A tulajdonságok nélküli ember*. Budapest: Európa. Tandori Dezső fordítása.

MUSIL, ROBERT, 1978. *Gesammelte Werke*. Hamburg: Rowohlt.

MUSIL, ROBERT, 1983. *Tagebücher*. Hamburg: Rowohlt.

SCHÄRER, HANS-RUDOLF, 1990. *Narzissmus und Utopismus*. München: Wilhelm Fink.